

Асим ПЕЦО, Београд

ЦРНОГОРСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКА ГОВОРНА ПРЕПЛИТАЊА

Још од Буковог времена за ијекавске/јекавске говоре што-кавског дијалекта употребљава се назив: *јужни говори*. Заједничка особина свих говора овога типа јесте нејединствена замјена старог вокала *ě*, за разлику од типичних екавских, и типичних икавских говора у којима мјесто *ě* имамо, по правилу *-е*, у првим, односно *-и* у другим од ових говора, у ијекавским говорима, рефлекси *ě* су условљени квантитетом слога у коме се налазио тај стари вокал, уз то и природом сусједних гласова. Основни принцип је да мјесто $\bar{e}/\bar{i} < \check{e}$ у данашњим дугим слоговима у екавским/икавским говорима у јужним говорима имамо двосложни рефлекс *-ије*. То су примјери као: *снијег*, *млијeko*. Мјесто *ě* у данашњим кратким слоговима у тим говорима, по правилу, имамо једносложни рефлекс *-је*: *пјесма*, *дјеца*. Оваква замјена *ě*, међутим, није досљедна ни у једном ијекавском говору. Одступања од ових начела су разнолика:

а) појава рефлекса *-и* мј. *ě* у старијим гласовним секвенцама типа: *-ěl*, *-ělě*, *-ědě* у примјерима као: *желио* < *želěl*, *биљег* < *bělěg*, *сиђети* < *sěděti*;

б) појава рефлекса *-и* у одричном облику глагола *јесам* : *нисам*, *нисмо*;

в) појава рефлекса *-и* у облицима деклинације типа: *жени* (Дсг) мј. старијег *ženě*. То вриједи и за Лсг именица истога типа, као и за Дсг и Лсг личних замјеница *мени* < *meně* < *тњě*, *теби* < *tebě*, *себи* < *sebě* и у неким облицима замјеничко-придјевске промјене. Мада узрочници оваквом рефлексу старог вокала *-ě* нису исти, резултати су исти: самогласник *-и*. Истина, нека од наведених категорија може имати и другачија рјешења, задржавање ијекавског рефлекса *-ě* (*нијесам*, *овијем*, *добријем*), што, принципски, повезује крајњи исток ијекавских говора са

крајњим истоком екавских говора (уп.: *нијесам, тијем, добријем: несам, тем, добрем*);¹

г) екавски рефлекс -ѣ у овим говорима, такође, условљен је разноликим чиниоцима, уп.: *вријеме: времена, гријех: грешка; срећа, мрежа; репа; као и: слезена, ведро, речица, горет(и), зеница, цеста*, односно: *неко, нешто*; а ни ту немамо хомогену ситуацију у свим говорима јужнога типа;

д) ијекавски говори знају још за појаву јатовских вриједности мјесто етимолошког -е или -и у ријечима и домаћег и страног поријекла (уп.: *болијест, костријет; овдје, ондје < ов-де, онде*;² односно: *водијер, путијер* гдје имамо јатовски рефлекс у творбеном морфему -ир,³ а и: *командијер, бригадијер* гдје млечки суфик -*ier* даје -*ијер* као наш рефлекс дугог *ě*).⁴

Наравно, ово нису и једина одступања од очекиваних ијекавских рефлекса старога вокала -ѣ на која наилазимо у ијекавским говорима.⁵ Али, нас то овдје не интересује. За нас је овдје битно да констатујемо да највећи број наведених особина повезује ијекавске говоре Црне Горе и Херцеговине. То вриједи и за гласовне промјене које су последица ијекавске једносложне замјене -ѣ у данашњим кратким слоговима. Примјери типа: *љето, њедра; ћерати, ћеца; ћепаница*; односно: *с'екира, с'едница, из'елица* имају, могло би се рећи, заједничко обиљежје и црногорских и херцеговачких ијекавских говора. Такав случај, међутим, немамо када су у питању измјене у секвенцама: *рѣ, бѣ, тѣ, вѣ*. Појава група: *пље, бље, мље, вље* (примјери: *пљесма, бљечве, мљера, вљера*) заједничка је, уколико се још врши, само црногорским и источнохерцеговачком говорном типу. Централнохерцеговачка говорна зона, по правилу, не зна за ову измјену. Истина, ово није и једина особина која и повезује, а и дијели ијекавске говоре. Њих има повише. О њима је и до сада било ријечи у нашој науци.⁶ А сада се поставља једно начелно питање, које се, истина, не поставља сада први пут. То је питање: гдје је извориште овим иновацијама?

Ако пратимо историјске промјене у нашем језику, лако ћемо доћи до закључка да један број промјена, у фонетици, морфологији, акцентуацији, синтакси, творби ријечи, има оп-

¹ в. Митар Пешикан: Стање проучавања црногорске говорне зоне и даљи задаци, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, књ. XIII/1, Нови Сад 1970, стр. 188.

² в. Jovan Vuković: Glas ě (Ђ) u istorijskom razvitku i u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Radovi ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka knj. 14, Sarajevo 1971, str. 118.

³ Вуковић, *op. cit.* стр. 120.

⁴ Б. Милетић: Црмнички говор, СДЗб. IX, Београд 1940, стр. 254.

⁵ Jovan Vuković: Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika, Sarajevo 1949.

⁶ Asim Peco: Prilog proučavanju prelaznih govora, Radovi ANUBiH, knj. LXX, Odjeljenje društvenih nauka knj. 21, Sarajevo 1981.

штесрпскохрватско обиљежје. Налазимо их у свим нашим дијалектима. Друге особине, опет, карактеришу само одређене дијалекте или, пак, њихове говоре. Када је ријеч о јужним говорима, онда се може рећи да све промјене које су се дешавале у нашем језику до краја XIV вијека имају заједничко обиљежје. Ту спадају: замјена старих назала, замјена старога вокала *ь*, судбина вокалног *-л*, ликвидирање тонских опозиција исказаних у циркумфлексу и акуту и њихово свођење на једну тонску вриједност-циркумфлексну (*ногѧ-ногу*, *рукѧ-рукѧ-рѣку*), уједначавања у деклинацији (Дст и Лст именица ж.р. на *-а/ја*: *души жени* и сл.). Ту би, свакако, дошле и замјене вокала *-ѣ*. Али се овдје јавља једна особина која никако није заједничка црногорским и херцеговачким ијекавским говорима. То је судбина старога полугласника. Заједничко је овим говорима, као, уосталом, и свим другим говорима нашега језика, да се рано неутралишу опозиције *ѣ* и *ѧ* полугласник и да се потиरे разлика између именица типа *град* и *гост* (*градѣ*, *гостѣ*), односно *час* и *коњ* (*часѣ*: *кон'ѣ*). Ова појава је врло рано засвједочена у писаној ријечи и Зете и Рашке.⁷ Према проф. Белићу крај „XIII века и почетак XIV време је када се у нашем језику почиње замењивати полугласник звуком *а*“ у штокавским и већини чакавских говора.⁸ Истина, ова констатација почивала је на преписима, а не на изворним споменицима. У новије вријеме су проф. П. Ивић и М. Грковић унијели више свјетлости и у овај проблем, проблем времена вокализације полугласника у нашем језику (у чакавским текстовима први рефлекс (полугласник > *а*) имамо 1309. године, а са штокавског подручја прва сигурна потврда је из 1392. године, када „почиње... континуитет писања *а* < *ѣ*“.⁹ Зетска и хумска говорна зона више не иду заједно. Прва ће задржати у свом гласовном систему полугласник, обично реда *е*,¹⁰ друга ће супституицију овога члана нашег гласовног система спровести до краја, и то у општештокавском духу, у корист ниског вокала задњег реда *а*: *дан*, *сан*.

Ако ова сазнања покушамо пратити кроз историју ових наших области, доћи ћемо до закључка да је језички развитак био условљен политичком ситуацијом. Док су ове наше области, или њихов већи дио, имале приближно исти политички живот, док

⁷ А. Белић: Основи историје српскохрватског језика, I, Фонетика, Београд 1969, П. Ивић: Српски народ и његов језик, СКЗ, Београд 1971, стр. 128.

⁸ Белић, *op. cit.* 83.

⁹ Павле Ивић и Милица Грковић: О почецима замене полугласа са А у ћирилским споменицима, Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1, Нови Сад 1971, 53—58, цит. мјесто на стр. 55.

¹⁰ М. Стевановић: Источноцрногорски дијалекат, Библиотека Јужнословенског филолога 5, Београд 1935, стр. 12—13, мада то није и једини супституант старога полугласника. У тој говорној зони, наиме, јавиће се и „изговор старога полугласника Ђ“, стр. 7, или, пак, полугласник боје реда *а*, стр. 14—15.

међу њима нису постојале чвршће границе, и језички развитак је текао скоро хомогено, истосмјерно; а када се појављују разлике у политичком животу земље, то се одражава и на језички развитак. Отуда заједнички снопови изоглоса у црногорским и херцеговачким говорима које су се јавиле до друге половине XIV вијека; отуда, опет, низ неједнаких резултата у језичком развитку од краја XIV вијека у овим двијема говорним зонама.

Тако, на пр., ако бацимо поглед на карту која се даје у Историји Црне Горе, а у којој се говори о ширењу Босне у Твртково вријеме¹¹ (в. карте које се дају уз текст), уочавамо да тек од 1373, подјелом земаља Николе Алтомановића, Тврткова држава избија на линију Милешева-Котор. Од тога времена настаје и велико дијалекатско раслојавање у границама јужних говора; односно, од тога времена почињу да се јављају разлике у структури зетских и херцеговачких говора. Мада су до тада иновације полазиле из зетске зоне и шириле се одатле ка западу (на такав закључак би упућивале гласовне промјене везане за судбину старог вокала -ё), од тог времена жариште иновација се помјера нешто ка западу, у зону данашњих херцеговачких говора.

Истина, има још једна особина која повезује ова два говорна типа: зетски и источнохерцеговачки. То је деклинација мушких двосложних хипокористика типа *Јово*, *Мујо*; *Раде*, *Суле* и творба посесивних придјјева од таквих имена. У оба ова говорна типа наведена имена имају промјену именица м. р. на сугласник; посесивни придјјеви су на *-ов* (*Јово-Јова* — *Јовов*, *Суле-Сула* — *Сулов*). М. Пешикан ставља и ову особину, управу њену појаву, у прву половину XIV вијека.¹² Значи, и та се особина могла установити у оној говорној зони која ће у Твртково вријеме ући у састав његове државе, а која је до тада чинила посјед Николе Алтомановића. Ако се и ово саобрази са историјском картом, долази се до закључка да се историјске чињенице подударају са језичким особинама, или је обично тако. Ја сам у раду: *Говор источне Херцеговине*¹³ повукао границу између источнохерцеговачког, о чијим особинама је овдје ријеч, и централнохерцеговачког говорног типа, који има подоста својих специфичности

¹¹ Историја Црне Горе, књ. II, Титоград 1970, ту читамо: „Области које је том приликом добио краљ Твртко I ушле су у састав босанске државе и нису се касније више никада убрајале у Србију. Оне се, додуше, нису ни стопиле са старим босанским територијама, већ су биле дио државе војводе Сандаља Хранића, а последије њега херцега Стефана Вукчића Косаче, по чијој су титули добиле назив Херцеговина“ стр. 30. Босанској држави тада су припојене „земље све до Лима и манастира Милешева“... Оногшт, предјели Пиве и Таре, управо до линије која данас дијели СР Црну Гору од СР Србије. Уз то Твртко шири границе своје државе на област Требиња, Конавала и Драчевице, затим сјеверну обалу Боке и њеног залеђа, исто, стр. 30—31.

¹² Пешикан, *op. cit.* 189—190.

¹³ А. Пецо: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ. XIV, Београд 1964.

(ту, на примјер немамо класичне вриједности јатових замјена, ту се мушка лична имена деклинирају по обрасцу именица ж.р. на -а: *Јово-Јове*, посесивни придјев је на -ин: *Јовин*), линијом која полази од Подвележја, више Мостара, преко Рабине, Ротимље, Хргуда, Влаховића, Љубиња, Попова поља, Хума.¹⁴ Ако ову границу упоредимо са границом коју је имала област Николе Алтомановића према граници првобитне Тврткове државе, јасно уочавамо њихово подударане. Наиме, за вријеме Бана Стјепана II Босни се прикључила област која се налазила западно од линије Борци-Стон, приближно. А то је управо приближна граница данашњег централнохерцеговачког говора према источнохерцеговачком. Истина, та је граница данас нешто западније. Невесиње остаје у кругу источнохерцеговачких говора, али разлике нису тако велике. Све ово би говорило да су у границама ијекавских говора уочљиве двије значајне етапе развитка. Прва траје до краја XIV вијека. Она обједињује развитак зетских и хумских говора,¹⁵ ако се под Хумом подразумева и стара Травунија. Другу етапу карактерише посебан развитак говора који се налазе западно односно источно од линије Милешева — Котор. Она траје од краја XIV вијека и повезује све говора који се налазе западно, односно источно од линије Милеточнији ијекавски говори, говори зетског типа. Ако су раније иновације имале своје извориште у зетској говорној зони, од XIV вијека извориште тих иновација се помјера у хумску област и, што је интересантно, ту су најдоследнији управо говори који се налазе у предјелу који ће се крајем XIV вијека прикључити Твртковој држави. Разлози за то, свакако, налазе се и у положају тих говора у нашем дијалекатском мозаику. Ту, на првом мјесту имамо појаву новоштокавске политоније — појаву акцената узлазне интонације у примјерима типа: *нога < ногā, нōгē < ногē; рѹка < рѹкā, рѹкē < рѹкē*; односно *мотика < мотѹка, лопата < лопāта*, као и: *вѹднѹк-војнѹка, сѣљак-сѣљāка* или: *читāм-читāмо, жѣлѹм-жѣлѹмо*. Овамо, свакако, иде и појава новоштокавског преношења акцената на проклитику (примјери типа: *брāта-од брата, кѹћē-дō кућē*), што је карактеристично за новоштокавске ијекавске говоре. Од раније се зна да новоштокавска политонија није била ни општеновоштокавска ни једновремена. То чак ни у херцеговачким говорима. Зачетке ове појаве, свакако, треба везати за губљење полугласника из отвореног слога, а њене видније резултате обично вежемо за почетак XV вијека¹⁶ (обично се за то наводе примјери типа *седба, дедба < селбā, делбā* у којима је прво дошло до вокализације сонанта л на крају слога, а затим је уследило помјерање акцента ка почетку ријечи, тј. појава акцената узлазне интонације на но-

¹⁴ оп. cit. стр. 1.

¹⁵ Пешикан, оп. cit. 189.

¹⁶ А. Песо: *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Beograd 1980, str. 47 i dalje.

водобијеном самогласнику -о: *деоба*.¹⁷ Жариште ове појаве, по свему судећи, била је данашња Херцеговина, област која ће се под владавином Стјепана Вукчића Косаче издвојити у самосталну државу и која ће по титули свога владара добити назив који и данас има. А Херцегова држава је обухватала „од Цетине до Лима и Мораче, а на северу до Неретве и ушћа Лима са нешто мало поседа и изван тога подручја. На северозападу... Дувно и један део Ливањског Поља. То су границе старе Херцеговине које су у народу запамћене доста добро...“¹⁸ То је, управо, подручје на коме се налазило жариште новоштокавских иновација од XV вијека. Истина, питање је колико је западно-херцеговачка зона, која се нашла у границама Херцегове државе, слиједила развојни пут говора источне Херцеговине, што за нас сада и није битно.

Ово је, несумњиво, једна од најмаркантнијих особина која се јавља као диференцијална између зетских и херцеговачких говора у XV вијеку и која ће остати као таква до данас. Ако бисмо судили на основу ситуације коју нам нуде Бјелопавлићи,¹⁹ па донекле и Никшићка жупа,²⁰ могли бисмо рећи да је правац ове изогласе ишао у обрнутом смјеру од онога који је био карактеристичан за период до XIV вијека. Наиме, сви данашњи херцеговачки говори ијекавског изговора имају само, и искључиво, новоштокавске акценте,²¹ што се не може рећи ни за Никшићку жупу (уп. код Вушовића: *дошâ, нашâ* — и са сажимањем и са акцентом источнијих црногорских говора, а ту ће се јавити, макар и у „местима са новодосељеним становништвом“ акценти као: *шнијевâт, ошнажит се, вожнîк*),²² поготово не за Бјелопавлиће од којих само њихов сјеверозападни дио зна за новоштокавску акцентуацију, отприлике линија Загорак—Међеђе.²³ Остали дио зна још увијек за силазне акценте ван иницијалног слога вишесложних ријечи.

Постоји још једна особина која одваја херцеговачке говоре, као цјелину, од говора зетског типа. То је новоштокавска деклинација у првим говорима и архаичнији деклинациони тип у зетским говорима. Тако у Бјелопавлићима уз новији облик генитива множине (*стдлбâ, вјукбâ; војскâ, мблбâ, смѣтнâ*)²⁴ имамо двојински образац једнакости датива и инструментала на једној стра-

¹⁷ оп. cit. 48.

¹⁸ Vladimir Ćorović: *Prošlost Hercegovine, Mostar i Hercegovina*, 1937, str. 19.

¹⁹ Д. Ђупић: *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ. XXIII, Београд 1977.

²⁰ Данило Вушовић: *Источнохерцеговачки дијалекат*, СДЗБ. III, Београд 1927.

²¹ А. Пецо: *Говор источне Херцеговине*.

²² Вушовић, оп. cit. 13 и 28.

²³ Ђупић, оп. cit., карта уз текст и Пешикан, оп. cit., карта 2.

²⁴ Ђупић, оп. cit. 78; П. Ивић и М. Грковић, оп. cit. 58.

ни и генитива и локатива на другој страни,²⁵ иако се и ту локатив укључује у новоштокавски деклинациони образац са синкретизмом у Дпл-Ипл и Лпл.

И да закључим. Ијекавски говори, зачети у зонама старе Зете, Травуније и Хума, имали су хомоген развитак до XIV вијека. Крајем тога вијека, када један дио данашње Црне Горе улази у састав Босанске државе, а доцније у састав Херцеговине, наступа период када се херцеговачка говорна зона одваја од зетске и отпочиње властити еволутивни развитак. Ако су раније иновације имале извориште у зетској зони и шириле се ка западу, сада се иновациона жаришта премјештају у Херцеговину. У овом периоду ту се развијају оне особине које дају новоштокавски печат свим херцеговачким говорима. Истина, у областима које су за Тврткове владавине ушле у састав Босне, а доцније ушле у област коју је држао Херцег Стјепан, јавиће се понека особина која карактерише источније говоре, говоре зетског типа. Али, то није само случај са овим говорима, то је карактеристика многих говора који се налазе на размеђи двају различитих говорних типова и који су познати нашој науци као прелазни говори.²⁶

Asim PECO, Beograd

THE INTERFERENCE AMONG THE SPOKEN VARIETIES OF MONTENEGRO AND HERZEGOVINA

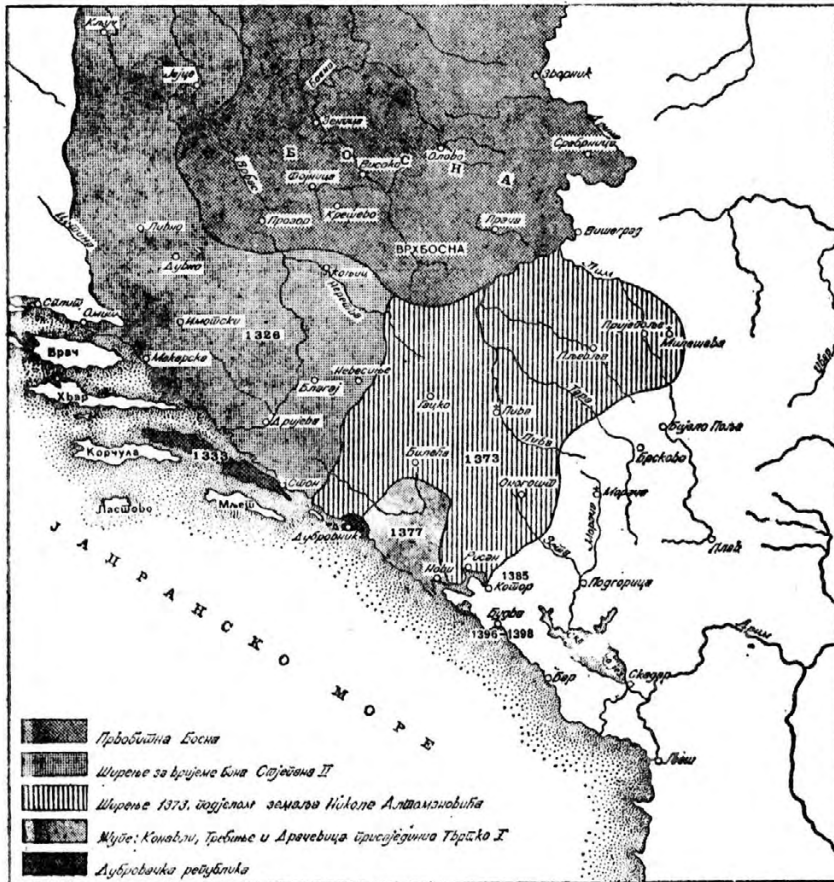
Summary

In this study we follow the development of jekavian spoken varieties of Montenegro and Herzegovina. These spoken varieties, namely those of the old regions Zeta, Hum and Travunija developed uniformly until the

²⁵ Ђупић, *op. cit.* 80. Вриједно је овдје истаћи и чињеницу да је и појава новог облика генитива множине особина која се не само зачала, него и усталила у доба тјешњих веза између зетских и хумских говора. Управо је и то једна од особина које повезују ове говоре. Истина, говори зетског типа немају уједначене наставке овога облика. У Бјелопавлићима је облички завршетак *-а* (Ђупић, *op. cit.*). Тако је и у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима (Пешикан, СДЗб. XV, стр. 146—147) и црмничком говору (Милетић, СДЗб. IX, 401—402, 406—407). У источноцрногорском, као и у Мрковићима овај облик може имати и другачији завршетак (в. Стевановић *op. cit.* 67—70, ту имамо двојински однос: ген. и лок. имају заједничке облике; у Мрковићима поред завршетка *-е^ак* јављају се још и облици на *-ик, ијук*, Ј. Вујовић: Мрковићки дијалекат, СДЗб. XVIII, Београд 1969, стр. 219, 220, 224).

²⁶ уп. код мене: *Prilog proučavanju prelaznih govora, Radovni ANUBiH knj. LXX, Odjeljenje društvenih nauka књ. 21, 43—51* и тамо наведену литературу, као и П. Ивић: Српски народ и његов језик, СКЗ Београд 1971, стр. 39, 43, 47, 62, 73, 74.

14th century. At the end of that century, when one part of the present territory of Montenegro was annexed to Herzegovina, the zone of Herzegovina was separated from Zeta and it began developing independently. This is the period when many innovations, unknown in the region of Zeta, took place in Herzegovina spoken varieties. Before that time, the innovations had appeared mainly in Zeta, but from the 15th century onwards they were introduced in Herzegovina and from there they spread to the east and the west.

— Ширење Босне према Боки Которској (у XIV вијеку)